

ERDÉLYI MUZEUM

AZ ERD. MUZEUM EGYLET TÖRT. SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

FINÁLY HENRIK,

M. K. EGYET. TANÁR, A MUZ. EGYL. TITKÁRA, A M. TUD. AKAD. L.



Megjelen havonként.

Márczius 1.

Ára évenként 1 frt 15 kr.

Tartalom: Ius gentium, ius civile és a rabszolgaság. Finály Henrik.— A körmöczi régi Kamara és grófjai.— Sophocles a magyar irodalomban. (Folytatás.) Közli: Szamosi János. — Adományjegyzék.

Ius gentium, ius civile és a rabszolgaság.

„Adalék a római rabszolgaság ismeretéhez” czim alatt Dr. Farkas Lajos egyetemi tanár ur és igen tisztelt collegánk egy felette érdekes értekezés első részét tette közzé e lapokban, a melynek bévallott iránya és célja: megmutatni, hogy az a viszony, a mely a rabszolgaság intézménye következtében Romában, illetőleg a római ókori államban, ur és szolga, vagyis rabszolga és gazdája között nem csak ténylegesen létezett, hanem mint ténylegesen létező állami törvénnyel vagy törvényekkel szabályozva is volt: ez a jogviszony egyenesen és csak is a római ius civile-ben gyökerezik.

F. sok nehézségre bukkant mint kutató a római jogtörténelem terén az egyes intézmények keletkezése, fejlődése és végleges alakulása történelmének kiderítésére irányzott nyomozásai közben E nehézségek egyik főforrása az az öszszeegyeztethetlenség, vagy, a mint ő nevezi, következetlenség, a mely a számunkra fenmaradt adatok részint hézagos, részint egymásnak ellenmondó voltából származik, és a mely következetlenségről jogosan azt teszi fel, hogy magában az őseredeti római intézményben nem volt meg, hanem onnan származik, hogy utólagos ráfestés által akárhány vonása a római jog alaptételeinek elhomályosodott, annyira, hogy már nem is láthatjuk.

Ha tehát tisztán akarunk látni, arra kell törekednünk, hogy a ráfestett későbbi szinezés és máz alatt lappangó ősvonásokat felfedezzük. Ezt kísérti meg a római rabszolgaság tekintetében. Látni való, hogy a feladat felette érdekes.

Miothogy itt, a mint maga mondja, a rabszolgaság római alapgondolatát keresi, nem bocsátkozik annak a kutatásába, hogy a rabszolgaság általában miként keletkezett. Ugy találja, hogy a meddig történelmi nyomaink felérnek az

őskorba, a legkezdetlegesebb állami és társadalmi intézmények közt ott találjuk a rabszolgaságot, tehát típusa is alkalmasint ősi típusz: mondhatni nincs történelme a rabszolgaságnak.

Félünk, hogy ez az egy feltevése a tudós szerzőnek már előre véghetetlenül veszélyezteteti törekvésének sikerét. Ha a rabszolgaság oly ősi intézmény, kétségen kívül régibb mint Róma és a római jog; sőt miután kétséget nem szenved, hogy minden *ius civile*, tehát a római is, ifjabb mint a *civitas* első alakulása, mivel minden esetre előbb létezni kell a *civitas*nak, és csak azután fejlődhetik ki benne az a *ius proprium civitatis*, a mely Gaius világos szavai szerint: *ipsius proprium est vocaturque ius civile*: tehát magában Romában is, előbb voltak rabszolgák, mint a hogy formasierü *ius civile* keletkezett, a mely ismét Gaius szerint constat *ex legibus, plebiscitis, senatus consultis*, *et.* Ez a *ius civile*, a mely akkor, a mikor első alapvonalaiiban keletkezni kezdett, a rabszolgaságot mint létező állapotot és viszonyt már készen találta, az e viszonyból származó, vagy, ha úgy tetszik, e viszonyra vonatkozó jogtételket formulázhatta, szabályozhatta, módosíthatta, vagy hogy megmaradjunk a képes beszédben, a maga saját színére megfesthette; de semmi esetre sem teremtette.

Ez ellenvetésre jogosan azt felelheti F. hogy ő nem is vitatja, hogy a római *ius civile* teremtette a rabszolgaságot, csak azt, hogy a római *ius civile* teremtette a „római“ rabszolgaságot, az az, azt a sajátos jogviszonyt, a mely éppen a római államban szabályozta a rabszolgaságot.

Kövessük tehát kutatását!

Azt monja: „A rabszolgaság a jogalanyiség vagy személyiség teljes negatívója; tehát nem tehet benne fokozat, emelkedés vagy esés: nincs benne levés, történet.“ Bizonyosságul felhozza a római jog ama rideg tételét: *in servorum conditione nulla differentia est.*“

Elfogadva azt az alaptételt, hogy a rabszolgaság a jogalanyiség abszolút negatívója, azt is el kell fogadnunk, hogy fokozat benne nincs. De minthogy a legridegebb római jogász sem tagadhatja, hogy egyfelől van eset rá, hogy szabad ember rabszolgává lesz, valamint másfelől az sem lehetetlen, hogy a rabszolgából, ha nem is teljes polgárjogu *civis Romanus*, de legalább némi polgárjoggal felruházott szabad ember váljék; tán csak megmarad ebben a teljes negatívóban egy kis csirázható magva a jogalanyiságnak; hiszen kedvező körülmények közt csakugyan ki is csirázik. De ez mellékes dolog. Csakugyan addig, a meddig rabszolga, áll reá nézve a fennebbi tétel. De vajjon csak a római rabszolgára nézve áll-e? és általában csak tulajdonképpi rabszolga van e helyzetben? Nincs é éppen abban

az állapotban a világ minden rabszolgája? Vagy van valami jogalanyisága egy despoticus autokrator valamely alattvalójának, ha szinte satrapa is, vagy nagyvezér, vagy az uralkodó kényur császári vérből származott saját legközelebbi rokona?

Ezt nem mi vitatjuk, hanem maga Gaius, a kit méltán tekintünk a régi római jogismeret egyik főforrásának, azt mondván (I, 52): *In potestate itaque sunt servi dominorum, quae quidem potestas iuris gentium est: nam apud omnes peraeque gentes animadvertere possumus, dominis in servis vitae necisque potestatem esse, et quodeunque per servum acquiritur, id domino adquiri.* Gaius evvel azt erősíti, hogy a *servitust* a *ius gentium*-ból származó intézménynek tekinti, éppen úgy mint más római jogászok is, a kiket maga F. is idéz. De F. evvel szemben azt vitatja, hogy a római jogászokon annyira uralkodott az az eszme, hogy a legelső rabszolgaság háborunak volt a következménye, hogy „jóllehet a rabszolgaság jogi okai tulajdonképpen az eredeti városi jogból, a *ius civile* köréből kerülnek ki, a szolgaságot a jog alapjellegével, világos ellenmondásban folytonosan nem *civilis*, hanem *iuris gentium* természetűnek veszik.“ — — „A *ius civile*re pedig, ha reflectálnak is, a *dominium* létesítő okául a *ius gentium* vagylagosan mindig ott van“ — — „a nélkül, hogy e dualismus eredeti lehetetlenségét csak egy szóval is kizárnák.“

Csakugyan furcsa, hogy a római jogászok nem csak „e dualismus eredeti lehetetlenségét“ nem vették észre, hanem, ha lehet hinni annak, a mit ők magok mondtak, nem is láttak itt semmi dualismust. „*Servi autem aut nascuntur aut fiunt nascuntur ex ancillis nostris: fiunt aut iure gentium, id est ex captivitate, aut iure civili, cum homo liber maior viginti annis ad pretium participandum sese venundari passus est.*“ Hol van itt a dualismus? Az egyik egy módon, a másik más módon lesz rabszolgává; de ha egyszer azzá vált, azután: „*in servorum conditione nulla differentia est.*“

Mint hogy nem vagyunk jogászok, legtávolabbról se juthat eszünkbe szakemberrel jogi felfogás kérdéseiben vitatkozni. Nekünk csak egy közös terünk van, a melyen összetűzhetünk, a történelem tere, egy fegyverünk, a melylyel küzdhetünk, a logikai következtetés az előttünk levő kétségbevonhatatlan adatokból: nekünk nem lehet célunk egymás fölött győzedelmeskedni, hanem ha a nyilvánosság előtt bátorkodunk mint laikusok ellenvetéseket emelni az *ex professo* jogász állításai ellen, azt ohajtjuk, hogy a jogász világosítson fel, hadd okuljunk mi is, más nem jogászok is, a kik mindazonáltal érdekelve vannak akár mint régészek, akár mint történetbuvárok a kérdés tisztázásában.

A jogász, úgy látszik, azt a mit a régi írók *ius gentium*-nak neveztek, és azt, a mit *ius civile*-nek mondtak, mint oly ellentétes, egymást annyira kizáró, szóval oly összeférhetetlen két dolgot állítja egymással szembe, hogy ha valaki valamely jogi állapotról beszélve, azt mondja, hogy ez állapot lehet néha *ius gentium*, máskor meg *ius civile* köréből vett jogelmélet következménye, vagy alkalmazásának eredménye, összecsgezhetetlen dualismust lát benne. Mi a kik jó hiszemüleg azt a nézetet valljuk, hogy az ókori írók nem csak tudták, hogy mit akarnak mondani, hanem elég tisztán és érthetően ki is mondták: ezt a dualismust nem birjuk felfedezni. Lássuk ugyanis miként nyilatkoznak arra nézve, hogy ők mit jelölnek e szóval „*ius gentium*”?

Első helyen Gaius (I. 1.) így nyilatkozik: „*quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium est vocaturque ius civile, — — quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur, vocaturque ius gentium.*”

Ezt a nyilatkozatát Gaiusnak a Justinianus Institúciói (I, 2, 1.) szóról szóra ismétlik, mint általánosan elfogadott tételt, eleibe tevén egy értelmezést a „*ius naturale*”-ról, a melyre, mint a jelen kérdésre kiválóan érdekes világot vetőre még visszatevünk. Tovább menve még bővebben fejtegeti a következő szókban: „*ius autem gentium omni humano generi commune est. nam usu exigente et humanis necessitatibus gentes humanae quaedam sibi constituerunt: bella etenim orta sunt et captivitates secutae et servitutes, quae sunt iuri naturali contrariae iure enim naturali ab initio omnes homines liberi nascebantur. Ex hoc iure gentium et omnes paene contractus introducti sunt; ut emptio venditio, locatio conductio, societas, depositum, mutuum et alii innumerabiles.*”

Menjünk át a Justinianus-féle törvény idézetek gyűjteményre mindjárt az I. könyv 1-ső czíme alatt együtt találjuk az ide vonatkozó helyeket, a melyekből rövidség okáért csak a következőket igtatjuk ide:

1 Ulpianus §. 3. *Jus naturale est, quod natura omnia animalia docuit. Nam ius istud non humani generis proprium, sed omnium animalium quae in terra quae mari nascuntur, avium quoque commune est. Hinc descendit maris atque feminae conjunctio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, hinc educatio. — —*

§. 4. *Jus gentium est, quo gentes humanae utuntur, quod a naturali recedere, facile intelligere licet: quia illud omnibus animalibus, hoc solis hominibus inter se commune sit:*

Tán meg se kell mondanunk, hogy ez idézet eleje szóról szóra a Justinianus *Institutio*iba is átment, és alkalmasint általánosan elfogadott tétel volt, mert a mindjárt utána következő helyeken, Pomponiusból és Florentinusból idézett példák, legalább is hason értelmű meghatározás felvilágosítására szolgálhattak.

5. Hermogenianus. *Ex hoc iure gentium introducta bella: discretæ gentes: regna condita: dominia distincta: agris termini positi: aedificia collocata: commercium, emptiones, venditiones, locationes, obligationes institutæ; exceptis quibusdam, quæ iure civili introductæ sunt.*

Mindjárt utána Ulpianus-ból:

Jus civile est, quod neque in totum a naturali vel gentium recedit, nec per omnia ei servit: itaque cum aliquid addimus, vel detrahimus iuri communi, ius proprium, id est civile, efficitur.

A mi egyszerű, elfogulatlan eszünkkel ez elég tisztán szóló idézetekből, a melyekben sehol semmi ellenmondást vagy összeegyeztethetlenséget sem tudunk felfedezni, a következőt tanuljuk:

Előbbször is: hogy *ius gentium* a római jogásznak semmi esetre sem az, a mit ma „nemzetközi jognak“ neveznek, noha tagadhatatlanul a nemzetközi jog is e régi értelmű *ius gentium* alapelvein épült fel; mert a *ius gentium* az adott értelmezések szerint magába foglalja nem csak a nemzetközi, hanem a polgárjog összes tételeinek jogi alapelveit.

Másodszor: hogy a *ius civile* nem csak ellentétben nincs a *ius gentium*-mal, hanem elveiben, alapfogalmaiban vele azonos. Voltaképpen azt lehetne mondani, hogy a *ius civile* sehol és soha se teremtett jogelveket, hanem csak az által vált *ius proprium civitatis*-sá, hogy szilárdan megállította, megszabta és rendezte azokat a módokat, eljárásokat és formásokat, a melyek alatt a *ius gentium* jogelvei az illető civitas sajátosságos belviszonyai közt gyakorlati alkalmazást nyernek és érvényre jutnak, lévén némelykor két állam *ius civile*je egyes tételei közt semmi más különbség, minthogy két különböző nyelven vannak kifejezve.

Mi tehát azt hisszük, hogy voltaképpen minden intézménye minden *ius civile*nek a *ius gentium*-ban meglevő valamely jogelvben gyökerezik, és hogy tehát nem téved az, a ki a tétel polgári törvény valamely jogi alapelvét a *ius gentium*-ra viszi vissza, ha ugyan nem akarjuk azt vitatni, hogy az antik római jogászok nem értették, miről beszélnek, vagy nem tudták kifejezni, mit értenek.

De az Ulpianus nyilatkozata a *ius naturale*-ről még tovább is megyen. Nála még a „*matrimonium*“ is a *ius naturale* származéka, és a *ius gentium* csak abban különbözik a *ius naturalé*tól, hogy nem terjed ki az állatokra.

Mintha csak azt mondaná: a *ius naturale* az, a mit ti természet törvényének szoktatok mondani, mert még az öktalan állat is ösztönszerűleg követi. Ezt, és csak is ezt követi az ember is az ő legkezdetlegesebb vad állapotában; de a mint az ember fejlődni kezd, és e fejlődésnek arra a fokára eljut, a melyen öntudatára ébred annak, hogy neki van esze, vannak tehetségei, a melyek segítségével egyfelől fel tudja fogni a természet törvényének ész- és czélszerűségét, másfelől bizonyos tekintetben és irányban függetlenné bírja magát tenni a természet törvényeiből származó ösztönöktől, sőt anynyiban felül emelkedhetik rajtok, hogy mint szolgálait a maga czéljai elérésére igénybe vehesse az általok szabályozott erőket: a tapasztalatilag megismert természeti törvényeket. rendszerbe szedi, elvonja a rendszerbe szedett ez ismeretéből a maga esze szerinti elveket, és ez elveket kezdi alkalmazni azoknak a viszonyoknak a szabályozására, a melyekben ősz természetes rendeltetése és hajlama szerint való érintkezése embertársaival beleviszi. Ez érintkezés egy elemet visz belé ez elvekbe, a mely a természet törvényében nincs, vagy legalább nincs világosan kifejezve, t. i. a kölcsönösség elvét, a melynek közvetlen származéka az, hogy a törvény két irányban nyer kifejezést az alkalmazásban, t. i. cselekvő irányban mint „jog“ és szenvedő irányban mint „kötelesség“. A fejlődés e fokának elérése előtt még csak fogalma se létezett a „jog“-nak. Azt lehet mondani, hogy csak e fogalom megérésével vált az ember emberré, és alkalmassá arra, hogy társadalmat alkosson. E kezdetleges fogalma a jognak azonban egészen általános, még nincs semmi rendszeres osztályozás, a mely a jogokat minőségek szerint megkülönbözteti, úgy lehetne nevezni, hogy általános emberjog. Ez általános emberjogot magával viszi az ember abba a legelső társadalomba, a melyet alakít, és a mikor ebből kifejlődik a nemzetiség, az állam, akkor az az általános, őseredeti emberjog minden államban, minden nemzetnél egyaránt marad érvényben, és így válik a nemzetek közös, mindenütt érvényes jogává, a melyet mi *ius gentium*nak nevezünk. Ám még ez is nagyon kezdetleges állapot; az általános jogfogalom éppen általános, volta következtében még egy kissé chaoticus természetű. Minthogy az a fel fogás, hogy az egyes társadalmak, nemzetek, államok ismét magasabb rangu egyének, a melyekre nézve az elkerülhetetlen érintkezés ismét kölcsönösségen alapuló jogokat és kötelessége-

ket szül, csak egy későbbi fejlettebb állapotnak lehet eredménye, fel kell tennünk, hogy darab ideig csak az az általános *ius gentium* volt érvényes, és csak nagy későre vált kétféle, a menyinyiben a benne foglalt általános jogelvek ismét két irányban jöttek alkalmazásban, egyfelől t. i. a nemzetek és államok közötti viszonyok szabályozására, másfelől az egy nemzet vagy állam kebelében élő egyesek közötti viszonyok szabályozására; az elsőt *ti nemzetközi jognak* nevezitek; mi rómaiakul ezt nem ismertük abban az időben, a mikor a mi jogtudományunk már anynyira ki volt fejlődve, hogy ezt a nemzetközi jogot, mint külön jogot felfoghattuk volna; minket a világalalom már anynyira elkábitott volt, hogy nem ismertünk el magunkkal szemben semmi jogot. Abban az ősidőben, a mikor Róma is csak egy önálló község volt, a melynek szüksége volt szövetségesekre, létezett valami afféle köztünk, akkor *ius fetiale* nak nevezték, de csak homályosan emlékszünk rá. A másodikat mi is úgy neveztük *ius civile*, *ti is* úgy mondjátok *polgári jog*.

Igy fogjuk fel mi a *ius gentium* és *ius civile* viszonyát egymáshoz a római antik jogászok értelmezése szerint. Ha e felfogásunk téves, elég bőven fejtettük ki, hogy a jogász megczáfolhassa, rendre utasíthasson; de ha heljes, akkor szerintünk az a vita, hogy valamely intézmény a *ius gentium*-ban vagy a *ius civile*-ben gyökerezik-e éppen oly meddő, mint ha a felett vitatkoznánk, hogy egy bizonyos asztal fából van-e vagy . . . deszkából.

Ha csak vitatkozni akarnánk, itt megállhatnánk; de mi tanulni kívánunk, és azért folytatjuk észrevételeinket tudós barátunk állításaira.

Arra a szorosan jogászati finom megkülönböztetésre, hogy „egy puszta tény, a „nuda voluntas,“ egy magára jogokat létesíteni nem képes;“ csak azzal az aggodalommal reflectálunk, hogy puszta tény alig ha egy jelentésű evvel: nuda voluntas. Mi a történelemből azt látjuk, hogy a jogok mindenütt és minden irányban tények által előállott viszonyoknak köszönik azt, hogy az emberek észrevették, szabályozták; már pedig egy észre nem vett, nem szabályozott valami nem lehet jog. A tökélyesen kifejlett, egészen rendezett államban igaz az, hogy valamely jogi állapot csak is jog útján jöhet létre, csak jogi alapon létezhetik, de nem áll a kezdetleges, fejlődő államban, ott a tényleges állapot mindig megelőzi a jogállapotot. Sőt ma Európa legmiveltebb jogállamaiban szemünkkel láthatjuk, hogy itt is új állapotok új jogoknak adnak lételt és nem megfordítva. Kinck juthatott volna eszibe a vasuti közlekedésre vonatkozó

jogokra még csak gondolni is, mielőtt vasut létezett? Rómában a servitus kétségtelenül egy jogállapot volt, a melyet törvények szabályoztak, de a tényleges servitus kétségtelenül megelőzte a maga jogi szabályozását.

Hasonló aggodalom lep meg a következő 4. pont olvasásakor. Itt már nem szerénykedünk, itt a magunk határán vagyunk. Servitus est constitutio iuris gentium, iure gentium servitus invasit; ebből F. azt olvassa ki, hogy „a legyőzött ellenség, magának a legyőzöttségnek következtében rabszolgává lesz,“ és e felfogását igazolja Justinianus compilatorai bizonyosságával, a kik azt mondják: „Servi autem . . . fiunt iure gentium, id est ex captivitate.“ No már egyikéből ez idézeteknek, de még a jegyzésbe tett Marcianus félcmondásból, ha nem szakasztjuk ki kapcsolatából, semmi szin alatt sem következik az, a mit F. olvas ki belőle, t. i. Captivitas = servitus. Ezt soha római író nem mondta, nem gondolta. Így oda állítva ez merő ráfogás. Nem mondanak ők egyebet, mint azt, hogy a hadi foglyokból is telnek rabszolgák, a mi tagadhatatlan tény, de nem azt, hogy minden hadi fogoly mint ilyen rabszolga is. Ha pedig a hadi fogolyból lehet rabszolga, ez a rabszolgaság csakugyan a ius gentium-ből származott, és ezen nincs mit ezáfolni. F. itt, nem tudjuk szándékosan és öntudatosan-é, egy kis játékot űz a ius gentium kifejezés értelmezésével, azt mondván, hogy e vonatkozásban csak olyan nemzetközi jog félét érthet rajta, az pedig nem létezhetett a rabszolgaság első keletkezése korában. Mint nemzetközi jog nem; de mint ius gentium a római írók értelmezése szerint igen is, mert ez oly régi mint az emberiség jogfogalma általában.

F. azt állítja, hogy a rómaiak nemzetközi jogot nem ismertek; ebben igaza van, de csak részben. A hatalmas Róma, quae iura dabat orbi terrarum, nem ismerte. A királyi Róma, a köztársasági Róma, elején nagyon is ismerte. Vagy hogy értelmezi F. azt a jogot, a mely szerint Róma szövetségek, kereskedelmi szerződéseket, ideiglenes fegyvernugvást kötött más önálló államokkal, vagy választott bírói szerepet vállalt önálló államok határvillongásainál, vagy berontott csapatok rablásaiért elégtételt követelt más államtól? Vajjon mire vonatkozott ősrómai felfogás szerint az a pietas és az a iustitia, a mely szerint ítélték a felett, ha vajjon egy megindítandó háboru bellum iustum et pium lesz-é, ha nem nemzetközi jog szerinti igazságságra?

De neki erre szüksége volt, mert ő az occupatio által létesített jogállapotot, csak is a »res nullius« fogalmára kívánja alapítani. De, mi engedelmet kérünk, mi úgy tudjuk, hogy nem

csak a „res nullius“-t lehet occupálni, hanem mindent, ha az occupans erősebb mint a jogszerű tulajdonos. A lelkiismeret, a jogtisztelet politikai kérdésekben vajmi csekély befolyással volt hajdan és van még ma is!

Bizony az occupatio, akárhogy vesszünk, csak a ius fortioris-ra támaszkodik. Hogy mennyire volt ez benne a legrégibb római jogfelfogásban, arra a római őstörténelem halommal nyújtja a bizonyságokat. A sok közül utalunk az Alba Longa elpusztítására és elfoglalására Tullus Hostilius király alatt, és ajánljuk figyelembe Livius I, 37, következő helyét: „deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditiois formulam esse: Rex (Tarquinius Priscus) interrogavit: Estisne vos legati oratoresque missi a populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dederetis? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate? Est Deditisne vos, populumque Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra utensilia, divina humanaque omnia, in meam populique Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio.“ Tessék ebből azt kiolvasni, hogy Collatia és a populus Collatinus „res nullius“ volt, vagy hogy ez a deditio önkényt történt, és nem kényszerűségből, vagy hogy ez nem occupatio!

Ez a deditio nézetünk szerint az a jogi cselekmény, a mely az occupansnak formailag is megadja a dominiumot, a melyet tényleg mint fortior, mint győztes már megszerzett. Avval a dominiummal azonban a magát megadott dediticius még nem rabszolga, éppen oly kevésbé, mint a harez folytában fogásba esett captivus. A dominus, a kinek ditiója vagy dominiuma alá esett, egyelőre csak rendelkezési jogát veszi igénybe és e jog alapján határoz felette. Ha tetszik, egészen megkegyelmez neki, visszahelyezi régi állapotába; ha nem kegyelmez egészen, elveszi a vagyonának egy részét, a többit a szabadságával együtt visszaajándékozza neki, és ez csak kegyelem, jogos igénye erre a dediticiusnak nincs; ha végre teljesen akarja igénybe venni dominiumbeli jogát, elveszi egész vagyonát, őt magát pedig rabszolgává teszi és mint ilyet vagy magának tartja meg, vagy eladja másnak. Nézetünk szerint itt van a sarkpont, a mely körül a kérdés eldöntése forog. A háboru nemzetközi ügy, tehát mindenképpen a ius gentium szempontja alá esik; a háboru egyenes következménye a captivitas és a deditio; ezek tehát a ius gentium kifolyásai, mégis dominiumot alapítanak; e dominium alapján teszi a győztes a foglyot vagy meghódoltat rabszolgává, megfosztja személyiségétől és lesz belőle dolog, res = mancipium. Mihelyt azzá lett, hatalmába keríti a ius civile, és rendelkezik felette mint res mancipi felett, a mely már valakinek magántulajdona, és mint ilyen adás vevés tár-

gya, ha szinte első tulajdonosa maga az állam is. Jegyezzük meg jól, hogy éppen ebben a tekintetben vélünk igazságot szolgáltatni a tős-gyökeres római jogfelfogásnak. E felfogás szerint szabad embert lehetetlen eladni, ha valaki tette, mint plagiator bűnhődött. Nem lesz tehát senki rabszolgává az által, hogy eladják, sőt, ha eladnák szabad embert, vissza vindicálhatja a vevőtől akár ki; hanem előbb kell rabszolgává lennie, és csak azután lehet eladni. E felfogás mellett tanuskodik a római büntető törvény egy nevezetes rendelkezése: Ha római polgár oly büntényt követ el, a mely halálbüntetést von maga után — mint-hogy római polgárt büntényért kivégezni nem szabad — előbb rabszolgává teszik, aztán megvesszőzik, és így hajtják végre aztán a halálos ítéletet, a mit úgy neveztek: „more maiorum supplicium sumere,“ bizonyságául annak, hogy ez nagyon régi felfogás. (Lásd egyébaránt még azt az undorító esetet, a melyet Tacitus Ann. VI, 1, 4 beszél).

Az elmondottakból, azt hisszük, elég biztosan indokolhatjuk abbéli nézetünket, hogy igen is van a *ius gentium*ban sok „naturalis ratio,“ és ez a nagyobbára naturalis ration alapuló *ius gentium* létesíthet oly jogállapotot, a melyet aztán mint kész létezőt a *ius civile* vesz át, és fejt tovább a maga civilis ratio-ja szerint.

A 6. pontban F, fejtegeti nézetét arról a különbségről, a mely *captivus* és *servus* közt van. Erre nézve fennebb mi is kimondtuk és bizonyítani igyekeztünk, hogy a *captivitas* még nem *servitus*, hanem egy ideiglenes állapot, és e tekintetben a mi eredményünk a F.-ével azonos. De nem oszthatjuk F. azt a következtetését, a mely szerint a szabadulási módok különböző voltából merít, mivel szorosán véve itt nincs is különbség. Csak vegyük a dolgot úgy, a hogy van. A *captivitas* ideiglenes állapot. Mért? mert megszűnhetik. De hát a *servitus* nem szűnhetik meg? De igen is; a *servus* is felszabadulhat, és így a *servitust* is csak némi korlátozással lehet végleges állapotnak tekinteni. Am de másként szabadul meg a *captivus*, másként a *servus*, más jogi állapotba lép a felszabadult *captivus*, másba a felszabadult *servus*! Lássuk:

Miként szabadul meg a *captivus*? Felelet különböző módon, u. m.:

a) még a háboru folytában szabadulhat vagy kieserélés, vagy kiváltás, vagy megszökés útján.

b) a háboru bevégezése után a békekötés feltételei értelmében, ha a győztes fél a maga hadi foglyai haza bocsátását kiköti, vagy kegyelem útján, ha a győztes fél a nála fogtságban levőket vagy merő nagylelkűségből vagy bizonyos váltóságért szabadon haza bocsátja.

Mind ezekben az esetekben a haza térő hadi fogoly a maga hazájában rögtön és feltétlenül tökéletesen visszanyeri összes jogait és birtokait úgy a mint a fogságba esés előtt bírta. Rómában, a római polgárra nézve ezt postliminiumnak nevezték.

Hát hogy szabadul meg a rabszolgs? A rabszolga mint eladható és megvásárolható tárgy kétségen kívül elcserélhető is volt, és kiváltható is. Igaz, nem találunk sehol bebizonyított példát rá, hogy valaha tényleg történt volna rabszolgcseré egy rabszolga megszabadítása érdekében, de azt hisszük a lehetőség tagadhatatlan; hogy a megváltás lehető volt, bizonyítja egyebek közt az is, hogy a rabszolgának lehetett saját peculiumából maga magát megváltani. A rabszolga meg is szökhetett, és ha sikerült neki a római ditio határán túl menekülni, szabad volt.

A rabszolga úgy is szabadulhatott meg, ha gazdája vagy jutalmul rendkívüli szolgálatokért vagy csupa nagylelkűségből felszabadította.

A rabszolgát az állam is ajándékozhatta meg szabadsággal, ha az állam irányában szerzett valamely rendkívüli érdemért meg akarta jutalmazni, és ily esetben, ha nem forgott fenn a rabszolga gazdájával szemben vagyonek Kobzás, az állam a gazdának váltságot fizetett.

És mily állapotba jutott a felszabadult rabszolga? Felelet: akármi módon szabadult meg, ha visszatért a hazájába, és a hazája független, önálló állam volt, a maga hazájában éppen oly *ius postliminii* szerint mint a *captivus*. Ha ott akart maradni, a hol felszabadult, éppen úgy elvesztette a *postliminiumot*, mint az a római *captivus*, a ki a békekötés által felszabadulván „*sua voluntate apud hostes mansit*“.

Azt hisszük, előadásunk kifogástalan. Mit tanulunk hát belőle! Azt, hogy az illető saját erejéből a *captivusban* alvó *libertas* csak egy esetben ébred fel, t. i. ha szökik; ám ez a rabszolgánál is úgy van. Vagy ha F. azt érti, hogy az alvó szabadság a *captivusban* a maga saját erejéből felébred a kiszabadulás pillanatában, mi azt vitatjuk, hogy az a rabszolgánál éppen úgy van, és e tekintetben csakugyan nincs különbség *captivus* és *servus* közt.

Csak ne legyen örökké a világuralomra jutott hatalmas Róma a szemünk előtt, hanem az a Róma, a mely mellett léteztek még más önálló államok is. Vajjon a *cherusk* rabszolgától, ha haza szabadult, kérdezte-é otthon valaki, hogy római *servitiumából* a *ius Quiritium* szerint való formáság szerint szabadult-é fel? Éppen oly kevésbé, mint a hogy Rómában a Germánok földén rabszolgaságba jutott rómainakól kérdezték, ha Ró-

mába szabadult haza, hogy vajjon úgy szabadult-é fel, mint a hogy az illető germán törzs *ius civile*-je rendeli.

Ime egy újabb erősség a mellett, hogy ha valamely jog-állapot létesítésénél és szabályozásánál *ius gentium* és *ius civile* találkoznak, e találkozás nem *collisio*, nem áll elő öszszeegyez-tethetlen dualismus, hanem egyetértő öszmunkálás, a melyben az egyik tényező úgy szólván félgyártmányt szolgáltat a másiknak, a ki aztán tovább feldolgozza és kikészíti.

Lám a *ius postliminii* kétségen kívül a *ius civile* körébe tartozik; de vajjon jutott volna-é valaha eszibe az államnak e jogot szabályozni, ha nem lett volna *captivitas*, és származhatik-é *captivitas* egyébből mint háboruból? Már pedig a *ius belli* kétségtelenül *ius gentium*, még is általa és utána fejlődik a *postliminium*, a mely éppen oly kétségtelenül *ius civile*. Ha tehát Isidorus V, 6 a *ius gentium*-ba sorolja és Paulus L. 19. Dig. XLIX, 15, pr. a „*naturalis aequitas*“-ból származtatja, ezek a jogászok igen jól tudták, mit beszélnek.

Ha eddig általános szempontból igyekeztünk magunknak F. eszmejárása felett okoskodva felvilágosítást szerezni az iránt, hogy hát a rabszolgaság csakugyan *iure gentium* jött-é létre, vagy pedig *ius civile* alapján; most egyszerre zavarba hoz F. egy hirtelen fordulattal, a midőn a 7. pontban egyszerre csak egészen más térre megy át, és azt kezdi bizonyítani, hogy az egyes római egyenesen *ex hostibus manu capiendi* nem tud semmit, tehát rabszolgát sem jogosan szerezni, hanem csak úgy szerezheti, ha „*e praeda sub corona*“ megvásárolja, és erre a következő következtetést alapítja: „Elhódítás nélkül természetesen nincs zsákmány, nincs mit eladni; de éppen oly bizonyos, hogy jogi jelleget a zsákmány csak ama jogi módok által nyer, vagy is hogy az eredeti jogi okot ezen jogi módok alkalmazása képezi; minek folytán, ha annak a jogi állapotnak, a melyet *servitus*nak neveznek, keletkezési okát keressük, csak a *ius civile* körén belül fogjuk csupán megkaphatni.“

Ha jól értjük e kissé igen is tömötten kifejezett okoskodást, azt mondja vele, hogy: az egyes római *servitus* csak *sub corona emendo* szerezhet, tehát vásárlás útján; vásárlás a *ius civile* szabott formái alkalmazásával jöhet csak érvényesen létre; a rabszolga tehát egy *iuris civilis* cselekmény által juthat csak abba a jogi viszonyba az ő gazdájához, a melyet *servitus*nak neveznek; mielőtt megvette a gazdája, nem volt e jogi viszonyban, tehát a vásár ténye alapítja és teremti e viszonyt.

A mily tetszetős e következtetés az első pillanatra, oly kevésbé tartható, ha komolyan nézünk a szeme közé. Mellőzve azt az ugrást, a mely itt a rabszolgai állapot jogi minősége

helyére a rabszolga jogi viszonyát a gazdájához csempészi bé a vizsgálódásba, magában a következtetés láncolatában is hézag van. Mert jó, igaz, Caius nem szerezhethet rabszolgát, csak vásár útján; ám vásár útján jogosan csak is úgy szerezhetheti, ha olyantól veszi, a ki tulajdonos, még pedig *optimo iure* tulajdonos. Már ha a vásárlás *sub hasta* vagy *sub corona* történik, ki az a tulajdonos, a ki eladja? A *quaestor* nem, az *imperator* sem, még kevésbbé az ott szereplő *praeco* vagy *scriba*. Ki hát? Nem más mint a *populus Romanus Quiritium*, a győztes állam, a ki erőhatalommal kényszerítette az ellenséget *deditoria*, és aztán ugyan e hatalmánál fogva kimondta a *dediticiusokra* a határozatot: *ut sub corona venum dentur*. És már most azt kérjük, miféle nép az, a melyet a *quaestor sub corona* árul? Önkényű a felelet: rabszolgák, rabszolgákká lettek pedig *ex captivitate*, egy határozat által, a melyet vagy az *imperator* maga az *imperium*beli teljhatalmából, vagy a *senatussal*, esetleg még egy valóságos törvény *rogatio*jával hozott. F. tán nem is vette észre, hogy mi minden következik az ő okoskodásából. A zsákmány, u. m. jogi jelleget csak a *ius civile* jogi módjai alkalmazása által nyer. Vajjon azt érti-é, hogy a zsákmány, mind addig, a míg eladva nincs, *res nullius*? Hát már az a minősítése, hogy zsákmány, nem jogi jelleg? *Quo iure* teszi a vezér eladóvá, *quo iure* árulja a *quaestor*? Ha a *sub hasta* árba bocsátott fogoly csak az által válék rabszolgává, hogy egy római polgár megvásárolja és *ex iure Quiritium* sajátjává teszi, ebből az következnék, hogy ha történetesen az árultak közül valamelyik el nem kelne, ez nem válék rabszolgává, hanem szabad embernek marad. Ha rabszolga csak az, a ki egy határozottan megnevezett egyes római polgár *mancipiuma*, mi aztán az értelme a „*servus publicus populi Romani*“ elnevezése alatt előforduló rabszolgának? Ezeknek állása sincs jogilag szabályozva? Pedig ezek semmi féle *ius civile* által szabályozott *procedurán* nem mentek át, hanem *ex captivitate* a *dominiumot* nyert állam mint *dominus* magának tartja meg és a közszolgálatra használja fel. Ha arra, hogy valaki rabszolga legyen, okvetetlenül szükséges egy személyes gazda, még az is következik, hogy a ki természetes, törvényes örökösök és végre ndelet nélkül elhalt, annak a rabszolgái megszűnnek rabszolgák lenni, mivel nincs gazdájok. De nem! A kit egyszer balsorsa rabszolgává tett, az addig, a míg valamiképpen felszabadul, rabszolga, akár van személyes gazdája, akár nincs. Nem az teszi rabszolgává, hogy ténylegesen *mancipiuma* egy bizonyos *dominusnak*, hanem az, hogy akármely perezen *dominus* *mancipiumává* válhatik, mert elvesztette szabadságát, elvesztette jogalanyiságát.

A 8-ik pontban ismét egy hasonló következtetéssel találkozunk. Mivel a *ius civile* körén belül is találunk rabszolgaságot szülő okra, azt következtethetjük — úgy mond F. — hogy a rabszolgaság magának a római közéletnek is lehetett egyik formációja, hogy az első rabszolga nem az elfogott ellenség volt, hanem éppen ellenkezőleg Rómának saját népességéből került ki. Ezt, ugymond, így képzelem, holott a feltevést közvetlen adatokkal nem tudja bizonyítani.

Elhiszszük! a létező adatok éppen az ellenkezőt bizonyítják. Legelőb is jegyezzük meg, hogy a *ius civile* a régiek értelmében, mint *ius proprium civitatis*, a büntető törvényt is magában foglalja, és már most lássuk mi módon lehetett római *ius civile* alapján római szabad polgár rabszolgává.

Itt legelőbb találkozunk avval a rabszolgasággal, a mely bírói ítélet következménye, névszerint az adóst, a ki nem tudott fizetni, odaitélto a bíró (*adjudicavit, addixit*) a hitelezőjének, a ki az *addictus*t fogságba tehetta, de köteles volt, három *nundinae*-n őt a piacra kivinni, és ott egy nyilvános felszólítást tenni, hogy valaki váltsa ki adóssága lefizetésével. Ha nem akadt, a ki kiváltsa, a harmadik vásárnap után tehetett vele a hitelező, a mit akart. Megölhette, kényszermunkára használhatta, vagy eladhatta. Csak ez utóbbi esetben vált rabszolgává; mert ha maga dolgoztatta, a római jog nem tekintette „*servus*”-nak, hanem csak *adjudicatus*-nak, és az nagy különbség: az *adiudicatus* t. i. ha utólagosan mégis sikerült neki magát megváltani, az adóssági fogságból kiszabadulva ismét *ingenuus* lett, a *servus* soha többé. De ha eladta is, a *mos maiorum* azt követelte, hogy adja el *trans Tiberim*, az az külföldre. A római nemzeti önérzet felháborodott arra a gondolatra, hogy az *ingenuus civis Romanus* a maga saját hazájában rabszolgaságra jusson (Gell. XX, 1.)

Tökélyesen hasonló a *fur manifestus* esete, ezt is odaitélte a bíró annak, a kit meglóptott, de erre nézve is világosan ki van mondva: (Gaius III, 189) „*utrum autem servus officretur ex additione, an adjudicati loco constitueretur veteres quae-rebant*“.

Következik két eset, a melyben a rabszolgaság politikai vétség büntetése. A ki kivonta magát a *census* alól, hogy kikerülhesse a *tributum* fizetését és a katonai szolgálatot, azt az állam eladatta külföldre. A ki mint katona kötelezett nem jelent meg az újonczozásra, vagy a zászló alól elszökött, *consul et bona et ipsum vendidit*.

Rabszolgává vált továbbá a fiu, a kit apja külföldre eladott.

Marcian. Dig. I, 5, 5, § 1. si quis se maior XX annis ad pretium participandum venire passus est, a csalárd szándék büntetéseül rabszolgának maradt.

A halálra ítéltet a végrehajtás előtt a beestelenítő veszőzéssel rabszolgává alacsonyították.

Nőszemély bizonyos esetekben rabszolgával való fajtalankodás büntetéseül rabszolgává vált.

Több esetet nem tudunk, a melyben ius civile rendelkezései alapján szabadon született, ingenuus, római polgár rabszolgává lehetett. És mit látunk ez esetekből?

Azt, hogy a ki adjudicatio következtében lett rabszolgává, mint ilyen külföldre került, tehát nem vált római rabszolgává; éppen úgy nem az, a kit a consul vagy az állam politikai vétségért eladott. Ezek tehát nem tartoznak ide, mert itt római rabszolgáság forog kérdésben.

Tudjuk jól, nem is hallgatjuk el, hogy vannak romanisták, a kik azt állítják, hogy az említett fajú rabszolgák Rómában is maradhattak. Nem lehet bebizonyítani határozott adattal sem azt hogy igen, sem azt, hogy nem. Az adatok azonban annyit mégis bizonyítanak, hogy rendszerint külföldre adták el, a Rómában maradás tehát, ha elfogadjuk is, csak rendkívüli kivételes eset, a mely nem szolgálhat jogelv bebizonyítására.

A fiu, a kit az apja eladott, külföldön lett rabszolga. Ez se volt tehát római rabszolga, nem tartozik ide.

Az a 20 évesnél idősebb ingenuus, a ki csalárd szándékkal engedte magát eladni, rabszolga maradt, még pedig helyt Rómában, ez tehát római rabszolga lett. De éppen ez bizonyít leg-erősebben F. állítása ellen. Ugyanis a csalárdság itt éppen abban állott, hogy az illető magát rabszolgának mondta, ez pedig csak ott történhetik, a hol már vannak rabszolgák, még pedig tetemes számmal. Ilyenekből tehát nem állhatott elő az első rabszolga.

De különben is egész általánosságban tekintve a dolgot, az: kell feltennünk, hogy ha az adjudicatio vagy addictio egyenesen rabszolgává tette volna az addictus-t, az az, abba a jogi vagy ha úgy tetszik jogtalan állapotba helyezte volna, a melyet servitus-nak mondanak, éppen F. felfogása szerint, ennek a jogi állapotnak már léteznie kellett volna. Hát lehet valakit várfogságra itélni, ha nem csak vár nincs sehhol, de még csak azt se tudják, hogy létezik valami olyas, a mit várnak neveznek? Vagy tán úgy képzeli F., hogy a praetor az addictioval csak azt jelentette ki, hogy miután az adós nem tud fizetni, oda adom neked hitelező, hogy, ha másként nem tudsz pénzedhez jutni, dolgoztasd le vele tartozását; mert hiszen ez nem csak

elfogadható feltevés, hanem némely jogász szerint csakugyan ez volt az eredeti római felfogás. Akkor hát nem az addictio tette rabszolgává, hanem abból a jogából a hitelezőnek, hogy adjudicált adósát munkára kényszeríthette. fejlődött volna lassanként a rabszolgaság De mi módon? kérjük, ugy hogy a hitelező önkényesen és bitorlással kiterjesztette, tágitotta a maga jogát, önhatalmából megfosztotta addictusát azoktól a polgári jogaitól, a melyeket a birói ítélet még meghagyott neki, és az így egyesek önkénye által előállott tényleges állapotot a polgári törvény utólagosan szentesítette? De hiszen ez a ius civile körében a jogász felfogása szerint lehetetlen!

Nincs is abból semmi! Ellenkezőleg. Meglevén már az az eszme, hogy egy embert lehet ugy megfosztani minden jogától, hogy megszűnik ember lenni és „marha“-számban*) van, mint ilyen pedig tulajdona, mancipiuma, lehet valakinek, ugy jöhet létre az a gondolat, hogy ítéletesen egy embert ily állapotra lehet kárhoztatni.

Min is alapszik a ius civile által szabályozott peres eljárás, honnan ered az az eszme, hogy ott is, a hol a jogi kérdés nem vitás, még is per útján keres és lel valaki igazságot. Fejtse csak meg nekünk a jogász, hogy mi szükség van perre ott, a hol nincs controversia? A. azt mondja B.-nek, te nekem tartozol! B. azt feleli, igenis tartozom. A. fizess hát! B. elismerelem, hogy fizetni kell, teljes szivemből akarok is fizetni, nem kívánod te anynyira megkapni a-pénzedet, mint a hogy én óhajtom megadni, de nincs miből! Mért megy e két ember a bíróhoz? Kétségen kívül nem a jogi kérdés eldöntéseért, hiszen ez nem is forog fenn köztök. Vagy tán kielégítést keres a felperes hitelező a bírónál? Ha csakugyan nincs az adósnak, a bíró se tud tőle elvenni semmit. Azt csak nem lehet feltenni rendezett államban, hogy a bíró tiszte boszut állani az adóson a hitelezőnek okozott kárért. Mi azt hiszszük, hogy az ilyen per alapeszméje mindig az, hogy ha nagyon megerőtetné magát az adós, ha komolyan és igazán járna utána, még is csak tudna valami módot találni hitelezője kielégítésére, és az ő bevallott tehetetlensége a végin mégis csak palástolt nem akarás. Kényszeritni kell tehát rá, hogy tegye meg kötelességit. Hát ha ő alattomban elrejtette vagyonát, oda adta másnak, hogy őrizze meg számára, a mig a hitelező belenyugszik a veszteségébe és talán lemond követeléséről, a melyet ugy se tud felhajtani. Erre legjobb kényszereszköznek látszott az adóst oly nyomorult és szégyenletes helyzettel fenyegetni, a melyből nem csak maga

*) A „marha“ szót itt abban a régi jelentésében használtuk hogy = ingóság.

igyekezett minden áron megszabadulni, hanem rokonai, baráti, polgártársai a lehető legnagyobb erőfeszítéssel fognak törekedni, hogy kiszabadítsák.

És ha a végin e kényszer eszközök nem vezettek célra, a törvény levette oltalmazó kezét arról az emberről, a kinek megmentésére nem jött senki, oda adta a hitelezőnek, hogy csináljon vele a mit tetszik. Ha gondolja, hogy valamiképp még húzhat valami hasznot belőle, dolgoztassa, ha bosszút akar állani rajta, ölje meg, akár valósággal, akár csak polgárilag, eladván őt rabszolgaságba, de ez utóbbi esetben feltette, hogy a botrány elkerülése végett külföldre fogja eladni.

Ha figyelmesen végig nézünk azokon a törvényes intézkedéseken, a melyek az addictus adós állapotát szabályozzák, világosan látjuk, hogy a római jogfelfogás az addictus-t nem tekintette servusnak, nem fosztja meg minden jogaitól, fentartja számára az ő teljes polgárjogát a kiszabadulás esetére, gondoskodik ellátásáról a fogság ideje alatt, mindenképpen alkalmat kíván neki nyújtani, hogy akár maga magát, akár más kiválthassa. Szóval meglátszik, hogy az az egy körülmény is, a mely F. felfogása mellett bizonyíthatna, inkább azt engedi feltenni, hogy a törvény nem is engedte volna meg a rabszolgaságba eladást, ha akkor, a mikor a törvény létre jött még nem létezett volna rabszolgaság Rómában.

Ezen az úton tehát nem jutunk a római rabszolgaság *ius civile*beli eredetéhez.

Ugy látszik érezte is ezt F., és azért más úton igyekszik célhoz jutni. Okoskodni kezd jogelméletek felett, és kiinduló pontul oda állit egy *petitio principii*-t, azt vitatván, hogy felfogása mellett az is bizonyít, hogy csak is e felfogás alapján lehet könnyen kimagyarázni azt a különbséget, a mely a rabszolgákkal való bánásmódban a római írók tanutételei szerint a korábbi és a későbbi időben mutatkozik, és hogy azok a jogtörténészek, a kik nem állanak e téren, kénytelenek ahhoz az állításhoz folyamodni, hogy a római rabszolgaság nem teljes *negatio*ja a jogi alanyiságnak, és hogy a római jogászok abbéli állítása: *in servorum condicione nulla est differentia*, egyszerűen nem igaz.

De azt a következtetést nem bírjuk bővebb magyarázat nélkül megérteni. A mit fennebb erre nézve magunk is vitatunk nem azt tette, hogy a rabszolgaság nem teljes *negatio*ja a jogi alanyiságnak, hanem azt, hogy e teljes *negatio* nem végleges, nem megmásíthatatlan állapot, mert a rabszolga is visszanyerheti jogi alanyiságát. Nem tagadtuk ezt a tételt: *in servorum condicione nulla est differentia*, csak korlátoljuk az ő

valóságos jelentésére, a mely azt mondja: a rabszolgák jogi állapota azonos, de nem zárja ki a lehetőségét annak, hogy ez az azonos jogi állapot idők folytán valamennyi rabszolgára nézve egyformán és egyenletesen ne módosulhasson, meg ne változhassék. Sőt miután a jogi állapotok, akár miből származtatjuk is, emberi intézmények, már mint olyanok szükségképpen változandók, módosíthatók, fejlődhetnek párhuzamosan az emberiség értelmi és erkölcsi fejlődésével.

A 9-ik pontban ismét találkozunk avval az állítással, hogy a rabszolgaság egy a priori jogi állapot, mivel az általános emberi állapottal ellenkezik.

De itt kételkedni kezdünk, vajjon helyesen értjük-e, mit jelent F.-nál e kifejezés: a priori jogi állapot, ha úgy értelmezzük, hogy oly jogi állapot, a mely csak azután jött létre, miután jogviszonya már elméletileg meg volt állapítva és szabályozva? Mert ha úgy érti, mi mint történetbuvárok és régészek azt mondjuk a jogásznak, hogy az, a mit ő a priori jogállapotnak mond, egy hypothesis, a mely a valósággal homlokegyenest ellenkezik. A tiszta speculatív jogelmélet terén tán lehet használni, a jogtörténelemi kutatásaiban okvetetlenül tévuttra vezet, mivel egy *λογος ανωτερον*-t foglal magában. Hiszen már maga a „jog“ fogalma nem lehet a priori fogalom. Nem ismételjük erre nézve, a mit fennebb már elmondottunk, hogy t. i. tapasztalatilag az emberi fejlődés folyamában mindig a tényleges állapotok teremtik a jogokat és nem megfordítva.

Ha pedig nem helyesen értelmezzük, az egész a priori jogállapot fogalma nem is tartozik ide.

A mi most következik tiszta elmélkedés, a melynek jogi fejtegetéséhez nem szólunk semmit, mert a mi tanulmányaink körén kívül esik. Csak az eredményt vesszük úgy, a mint F. maga vonja ki okoskodásából. Ha jól értjük, ebből áll. A római családfő abszolút hatalma nem csak családja vérség szerint való tagjai, hanem háza összes népe felett az ősi időben a „manus“ kifejezéssel van jelölve; ez alanyi manusnak megfelel mint objectum a „mancipium“. A manus-sal felruházott dominus viszonya a rabszolgájához = mancipiumjához ezen az abszolút hatalman alapszik, a mely semmi sem egyéb, mint a legtagasabb és legkimerítőbb értelemben vett tulajdonjog. Tulajdonjog pedig tételes joron alapszik, az az ius civile, és itt annál is inkább, mivel a patria potestas = manus Gaius világos szavai szerint ius proprium civium Romanorum. Tehát világos, hogy a rabszolgaság Rómában ius civile szerinti jogállapot.

Már engedelmet kérünk, vajjon a jogász előtt azonos fogalom-e a rabszolgaság vagy, hogy ne láttassunk ferdíteni, a

római értelemben vett rabszolgaság mint jogállapot, vagy jogi helyzet, és az a viszony, a melyben az egyes rabszolga áll az ő gazdájához és viszont?

Értsük meg egymást jól! Rabszolga van mindenütt az ismert ókori világban, és a rabszolganak mint ilyennek mindenütt van gazdája, ura, a ki rendelkezik felette mint tulajdonos. Rómában is vannak rabszolgák, ott is van a gazdának tulajdonjoga a rabszolgájához. Ha már most bé tudnók bizonyítani, hogy a római gazda tulajdonjoga az ő rabszolgájához különbözik a más nemzeteknél e tekintetben divatozó tulajdonjogtól, egy sajátságos fajjá válik a római rabszolga, és minthogy a különbség csakis a római *ius civile* tétéleiből származhatik; tehát a római rabszolga viszonya az ő gazdájához, a melynek sajátságos volta teszi éppen azt, a mit szoros értelemben római rabszolgaságnak nevezünk, a római *ius civile*ből ered. Már pedig ez a sajátságos viszony a *manus* kifolyása, a mely mint *patria potestas* világosan *ius proprium civium Romanorum*, egyebütt ily *potestas patria* nincs, tehát be van bizonyítva, a mit bizonyítani akartunk. Reméljük így fejeztük ki helyesen F. eszmejárásának alapvonását,

Csakhogy itt is megakadunk, a mikor e következtetésben keressük azt a folytonosságot, a mely egyedüli biztosítóka a helyességnek. Lássuk:

Elfogadva azt az állítást, hogy a római *patria potestas* az ős időben a *manus* kifejezéssel volt jelölve, és hogy e *manus* csakugyan nem egyéb mint az abszolút tulajdonjog, mégis azt kérjük, hogy ez a római tulajdonjog, az a *ius Quiritium*, a melylyel csak római polgár lehetett igaz és törvényesen elismert tulajdonosa valaminek, csak is a rabszolgára vonatkozott? Nem! Egy egész sora a tárgyakkal esik a specialis római tulajdonjog alá, úgy nevezték e tárgyakat: *res mancipi*. Nincs szükségünk itt annak a fejtegetésébe bocsátkozni, hogy melyek azok a birtoktárgyak, a melyek a *res mancipi* sorába tartoztak, és mért estek csak is ezek ez osztályba. Csak a tényt említjük, hogy a római polgár összes vagyona két részre oszlott, az egyikben voltak a *res mancipi*, a másikban a *res nec mancipi*. Itt tehát csak az jó tekintetbe, hogy Rómában a rabszolga a *res mancipi* sorába tartozott. Hogy oda tartozott, ez kétségen kívül a *ius civile* rendelkezésének következménye. De itt ismét a *prioritas* kérdése nyomul előtérbe, és azt kell kérdeznünk: vajjon a római rabszolga azért volt-e rabszolga, mivel a *res mancipi* közé sorakozott? vagy pedig azért sorozták s *res mancipi* közé, mivel rabszolga volt?

Távol van tőlünk a legkisebb ironia is. Önkénytelenül tol-

ja fel magát az a kérdés, hogy vajjon a bos arator, az ekevo-nó ökör vagy bika, azért volt e bika, mivel res mancipi volt, vagy azért lett a res mancipi közé sorozva, mivel ökör vagy bika volt? Azt hisszük a felelet nem kétes.

Minden lénynek vagy tárgynak, a mely valamiképpen bár mi viszonyba jó az emberhez fejlettsége akármely korában és fokán, mindenek előtt a maga természetes minősége és mivolta foly bé a viszony alakulására. A tulajdonjog alapfogalma e természetes viszony egyenes kifolyása. De a mint a társadalom fejlődvén, az egyeseket mind szorosabb kapcsolatba hozza egymással; a surlódás, a mely e szorosabb kapcsolatnak okvetetlen következménye, elkerülhetetlenül szükségossé teszi, az egymással összeütközésbe jöhető jogokat, éppen az összeütközés lehetőségének elhárítása czéljából, szabályok által korlátozni és rendezni, és e szabályok alkotják a ius civile-t. Itt is tehát látjuk, hogy a ius civile nem teremt jogokat, nem létesít jogállapotokat, hanem a tényleg már létező jogokat és jogállapotokat szabályozza. Illusztráljuk a dolgot egy példával. Az aranynak mog van a maga csereértéke, és ez értéket első sorban a maga természetes tulajdonainak köszöni, csak másodsorban annak a körülménynek, hogy az emberek e tulajdonságokat felfedezvén, ezek alapján tették az érték képviselőjévé. Így volt az arany csere eszköz és érték képviselője már abban az időben, a mikor még senkinek se jutott eszébe pénzt veretni. És mit csinál a pénzverés az arannyal? Meghatározott mekkoraságu darabokba alakítja, a melyeknek éppen azért, mivel mekkoraságok meg van határozva, határozott értékek is van; aztán bélyegot tesz rájuk, a mely e meghatározott értéket jelzi, még pedig egy bizonyos egység alapján, a mely éppen ott, a hol a pénzt verik, éppen megszokott, mondjuk törvényes egysége az értéknek. És mi ennek a következménye? Az például, hogy ugyanegy értékű darab aranynek a neve Franciaországban 20 frank, Olaszországban 20 lira, Ausztria-Magyarországon 8 forint; de ezek a különböző kifejezések nem jelölnek különböző értékeket, hanem valamennyien ugyanazt az azonos értéket. Már most gondoljuk meg, hogy e pénzdarab mit köszön a ius civile-nek, mit nem? Azt, hogy értéke van, nem! Ezt a naturalis ratio teremti; azt, hogy mekkora? azt sem, ez ius gentium, mert Francia-, Olaszország, Belgium, Helvetia, Ausztria-Magyarország omnes peraeque ugyanazon mekkoraságban állítják elé, és ugyanazon értékben fogadják el. A ius civile tehát csak a nevet adja neki, és ez a név anynyira nem teremti az értékét, hogy még nincs is semmi befolyása rá, csak egy formát teremt, a melyben ez érték kifejezésre jut.

A rabszolga, rabszolga; ugy Romában mint egyebütt. Ha a ciliciai kalóz rabszolgákat árul a vásáron, a szerint a mint római polgár veszi meg, vagy karthagói kereskedő, vagy egyiptomi földbirtokos, lesz belőle római, karthagói vagy egyiptomi rabszolga, a nélkül, hogy e metamorphosisra a római ius civilenek legkisebb befolyása volna. Ha megfordítva a római polgár a maga rabszolgáját eladja Germaniába, Gálliaiba vagy Etruriába, a római rabszolga azonnal germán, gallus vagy etrusk rabszolgává válik, és ezt a római ius civile nem tudja megakadályoztatni. Csak Rómában és római területen rendelkezik róla a római ius civile, és mért? Azért, mivel egy római polgár tulajdona, de nem azért, mivel rabszolga. Avval tehát, hogy valaki miért rabszolga, vagy nem rabszolga, semmi köze a ius civilenek; csak miután rabszolga, és mint ilyen római polgár tulajdona, esik a római ius civile hatás körébe. Az hogy a rabszolga állapota egy *contra naturam* állapot, éppen *naturalis ratio* mutat és nem *civilis ratio*.

De hiszen mi laikusok vagyunk, idegenek a jogtudomány Izraél földjén! Hadd szóljon helyettünk egy jogász tekintély, még pedig olyan, a melyet kifogásolni nem lehet. Beszéljen maga az öreg Gaius.

A mikor Gaius a római patria potestasról beszél, a gondos és pontos jogász nem mulasztja el figyelmeztetni olvasóját, hogy itt egy specialis római intézménnyel áll szemben, mondván (I, 55) *quod ius proprium civium Romanorum est: fere enim nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos habent potestatem, qualem nos habemus*. Ellenben (I, 52) a hol a rabszolgák feletti hatalomról beszél, éppen oly világosan mondja: *quae quidem potestas iuris gentium est: nam apud omnes peraeque gentes animadvertere possumus, dominis in servos vitae necisque potestatem esse, et quodcumque per servum adquiritur, id domino adquiri*. Nekünk e két idézet teljesen elegendő bizonyosság arra, hogy a római rabszolga jogi helyzete semmit sem különbözött a más rabszolgáétól, a hol rabszolga volt, apud omnes peraeque gentes, éppen abban a viszonyban állott a gazdájához, a melyben a római rabszolga, és ha ezt a helyzetet a római ius civile szabályozta, itt nem volt eredeti, hanem átvett egyszerűen egy jogállapotot a ius gentiumből, és még csak nem is módosította, mert nem látta szükségesnek.

A patria potestásnak római sajátos volta abban a körülményben fekszik, hogy a római ius civile, oly okokból, a melyek kiderítése nem tartozik ide, ezt a ius dominii-t, a mely a paterfamilias-t egyebütt csak is rabszolgáival szemben illeti meg, kiterjeszti háza arra a népeire is a melyek nem rabszolgák. Ez *ius proprium civium Romanorum*.

A római rabszolga viszonyában az ő gazdájához nem volt ellenben semmi oly sajátosság, oly különöz, a mi szükségképpen a *ius proprium civium Romanorum* a priori rendelkezését felteszi. A római *ius civile* egyszerűen meghonosította Rómában a *ius gentium* egy intézményét; és vajjon miért? Azért mivel *ius gentium* a rabszolgaság már teljesen kifejlődve létezett akkor, a mikor Róma alapult. Nincs kétség benne, hogy az első telepések a *mons Palatinus*on, a *Roma quadrata* első alapítására egyesült jövevények már hoztak magokkal rabszolgákat, a kiket *ius gentium* birtak. Az első ősrómai polgárnak elébb volt *servusa* mint római *civitas*-a, és e *servussal* szemben elébb volt *dominus*, mint Romával szemben *civis Romanus*.

Régészeti tanulmányaink alapján tehát mi még mindig azon a véleményen vagyunk, hogy a római rabszolgaság éppen úgy mint minden más rabszolgaság a *ius gentium*ből veszi őz eredetét. Ha F. evvel szemben azt mondaná, hogy miután a *ius civile* saját vallomásunk szerint itt magáévá tévén a *ius gentium* egy intézményét, az illető *civitas* körében már nem lehet többé *ius gentium*béli intézménynek tekinteni azt az intézményt, hanem *civile*belinek, lehet neki igaza mint jogásznak. Csak azt ne vitassa, hogy az intézmény első keletkezése egy a *ius civile* által a priori megállított jogállapotban gyökerezik, hanem ha azt nem akarja velünk elhíttetni, hogy a mi nem *ius civile* az általában nem is *ius*.

Finá'y Hen'k.

A körmöczi régi kamara és grófjai

Erisszó Páltól.

Akad. Értekezések VIII. köt. X. szám. 1879. Budapest 1880. M. Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalában. 8-r. 64 l. Ára 40 kr.

Ismét egy oly kiadvány fekszik előttünk Akademiánk II. osztálya értekezései közt, a melyre véghetetlenül hajos ítéletet mondani. Czime, a körmöczi kamara és grófjai történelmét keresteti velünk, természetesen a füzet csekély terjedelméhez mérten, vagy tömör összeállításban, vagy rövid vázlatos kivonatban. E helyett találunk a füzet utolsó 5 lapján egy névsort, a melyben minden név után egy hivatkozás van a körmöczi városi levéltárban leledző egy vagy több oklevélre, a mely diplomatikai bizonyágot tesz a mellett, hogy a név tulajdonosa az eleibe tett évben csakugyan kamara gróf volt Körmöczbányán, illetőleg bányabíró vagy bányász hivatalnok, a megelőző 59 lapnyi

szöveg egy rendszertelen értekezés, a mely folytonos hivatkozással a körmöczbányai városi levéltárban őrzött, részint már ismert, részint eddig ismeretlen oklevelekre, a melyek szövegeiből jegyzetképpen egy egy darab közölve is van az értekezés szövege alatt, inkább egy adategyveleg, mint egy rendszeres egész.

Am mint adatgyűjtemény is felette becses volna e közlemény, ha szerzője egyebet nem tesz vala, mint hiteles átírásban ismertetni a körmöczbányai városi levéltár azokat az okleveleket, a melyek a kamara és grófjai történelmére vonatkoznak, és nagy részben még eddigelé nem voltak ismertetve. A helyett arra a gondolatra jött, hogy ez adatokat fel is dolgozza, és e vállalata tökélyes hajótörést szenvedett. Ismét egy ijesztő példa, hová visz az a hit, hogy történetbuvár lehet mindenki, a ki egy régi oklevelet, türhetően el tud olvasni, és lemásolni.

K. mindjárt értekezése elején Robert Károly 1342-ki nagy fontosságú pénzügyi rendeletét veszi tárgyalás alá, a mely Liopot vagy Ippolyt kamara gróf útasítását foglalja magában.

Itt mindjárt azon kezdi (4 lap. 2. jegyz.) hogy a Verböczy Hippolyt nevét másolási hibának tulajdonítja, mivel a körmöczbányai eredeti oklevélben Lupoldus név áll. Ugy látszik a történetbuvár még azon a primitív tudáson sincs túl, hogy a középkori latin oklevelek szerzői a keresztnevek leírásában nem igen voltak következetesek. Nekik Calman, Colomanus, Columbanus egy név (mind a három forma Kálmán király pénzén fordul elő, holott az eredeti német név Karlmann), ugy látjuk, hogy Imre király latin neve majd Emericus, majd Heinricus; István eléfordul Cehanus formában, László e formákban Ladislaus, Ladislaus, Ladlaus és Lazla. Azt hisszük hogy a német Leopold név, a mint Liupoldusnak, Leupoldusnak, Lupoldusnak találjuk irva, könnyen válhatott Hypolitus-sá is ily kezek közt. De ez csekélység.

Nagyobb dolog, a mit magával a pénzügyi törvénnyel mivel, a mely a tárgyalt oklevél legfontosabb és legbecsesebb része.

Az eredeti oklevélnek im ezek a szavai:

— — „faciat fabricari integros denarios camerae nostrae argenteos verae combustionis tertiae — — — ex quibus de una marca fini argenti duodecim pensae incidantur: et octo pensae ex eisdem, et non plures, unam marcam ponderis Budensis in statera ponderabunt, et current pro marca fini argenti in montanis“.

Ha nem volna nyomtatásban előttünk el se tudnók hinni, hogy e tiszta, félreérthetetlen rendelkezésből valaki oly badar képtelenséget tudjon kiolvasni, mint K.

Azt olvassa ugyanis (7. lap): „hogy egy márka finom ezüsből csak is tizenkét garas veressék, és nyolcz garas vagy a statutum kifejezése szerint, nyolcz pensa egy budai márka súlyának tökélyesen megfeleljen, és nem több; egy garas pedig hat darab ezüst denárból álljon. (— Et sex ex eisdem — denariis — — pro grosso — currant) Ily módon két körmőczi ezüst márka épen annyit nyomott, mint három budai, és egy ezüst márkából hetvenkét denár veretett.“

Már honnan meríti K. azt a tudományt, hogy pensa = garas nem tudjuk. Hogy a garas hat darab denárból áll, egyszerűen képtelenség. A garas nem áll hat darabból, hanem egy darab garasból, de ér hat denárt, vagy hat denár ér annyit mint egy garas: sex denarii currant pro grosso; de 12 ily garas tett egy finom márkát, 8 garas pedig nyomott egy márkát a mérlegen; még pedig egy budai márkát. Már a Robert Károly leg súlyosabb és legépebb garasai nyomnak legfőlebb 3·373 grammot, 8 garas tenne tehát 26·984 grammot, az az még nem egészen két latot bécsi súly szerint. Hogy lehet ily vadat állítani? Aztán két körmőczi márkát vesz egyenlőnek három budai márkával, tehát a budai márka tenne alig valamivel többet egy latnál! Derék dolog.

Dejszen a statutum ily bolondot nem is mond. Azt rendeli, hogy a denárok készüljenek $10\frac{2}{3}$ próbás ezüsből (tertiac combustionis, az az $\frac{2}{3}$ finomságu fémből) és egy márka finom ezüsből daraboljanak 12 pensát, az az $40 \times 12 = 480$ darabot, a minek az a természetes következménye, hogy egy márka ötvezett $\frac{2}{3}$ finomságu ezüsből 8 pensa vagy 40×8 darab azaz 320 darab lesz, a mely csakugyan a mérlegen (in statera) egy márkát fog nyomni, még pedig egy budai márkát, a mely a pénzverdebeli körmőczi márkával tökélyesen azonos; a 480 denár nem nyom egy márkát, hanem mivel $10\frac{2}{3}$ próbás ezüsből vannak, és egy egész márka finom ezüstöt tartalmaznak, a mérlegen $1\frac{1}{2}$ márkát kell, hogy nyomjanak. A bányatulajdonosoknak minden márka finom ezüstért, a melyet a kamarába szállítottak, fizettek 320 denárt, mint beváltási árt, és ez van benne e szókbán: et current pro marca fini argenti in montanis. Igy nyert a kamara minden beváltott márka finom ezüsten $\frac{1}{3}$ márkát mint urburát.

— : et octo pensae ac sedecim denarii pro marca pagamenti — currant et solventur. E szókbán K. egy új márkát lát, a melyet így fejt ki: minden márka finom ezüsthöz oly mennyiségű réz vagy más ásvány (!!) adassék hozzá, hogy a vegyítékből nyolcz pensát és tizenhat denárt vagy is 88 denárt lehessen verni. De hát, édes jó Uram! nem Ön írja vala, hogy egy finom márka 12 pensát ad? Vaj — ugy! hiszen Önnek a pensa 6 denáros garas, aztán a finom márka ad, 72 denárt, a ve-

gyített 88 dénárt, és ezt úgy fejezi ki a statutum, hogy 8 garas és 16 dénár, dejszen $6 \times 8 = 48$ ehhez 16 adva még csak 64; honnan veszi a 88-at? Ugyanabból a tudományból, a melyből a többit! És ezt se szerző, se a tudós két bíráló nem vette észre. Nekik elég volt látni, hogy K. eredeti okleveleket idéz.

A marca pagamenti, a melyről itt szól a rendelet, nem suly szerint való márka, hanem számításbeli. Nem egyéb ez, mint egy külön beváltási ár oly ezüstért, a mely már egyszer fel volt dolgozva, akár pénzzé, akár egyébbé, mert ezt a pagament ezüstöt a kamarában mindig jobban fizették, a minek meg is van a maga természetes és észszerű oka. Nincs tehát különböző márka, hanem csak egy, a marca Budensis, a mely Magyarországon mindenütt törvényes standard fém-suly volt, és nyomott, a mint már most egész bizonyossággal állíthatjuk 247.542 grammot; ha két ily márkát egy márka rézzel elegyítették, lett belőle 3 márka tertiae combustionis, és e márkák mindenike adott 320 dénárt, a három együtt 960 dénárt, remedium volt a három márkára 1 — 2 dénár sulyban.

(Folytatjuk).

Sophocles a magyar irodalomban.

(Folytatás.)

Szücs Dániellel csaknem egy időben lép fel, mint negyedik a sorban, Szabó Károly, jelenleg ismert nevű történetirónk és könyvészünk, ki 1846-ban „Oedipus a király“ fordítását nyújtotta be a Kisfaludy Társaságnak.

E fordításról az Évlapok VII. kötetének XXI. lapján a bírálók — Schedius és Székács — jelentése alapján a következőt olvassuk: „Szabó Károly művét költői ihlettség, világosság, könynyűség és simaság tüntetik ki, de a hang gyakran még ellenkezésben állván a görög sajtósággal, e fordítmány jelen alakjában ugyan el nem fogadtatott, de készítőjét, kitől fiataltsága mellett a társaság kitünőt vár, felszólítá, maradna meg e pályán, s igyekeznék különösen a görög életet behatóbb tanulmány tárgyává tenni.“¹⁾

Tíz év mulva, tehát Horatius nonum prematur in annumnak teljes megtartásával, mégis megjelent az „Oedipusz király“ még pedig „egészen újra átdolgozva“ a nagy-kőrösi ev. ref. főgymnasium 1856/7. évi programjában és abból lenyomva külön is.²⁾

E tíz év alatt sok történt! Fordítónk Euripidesnek két Iphigeniajával szerencsésebb volt, s azok a Kisfaludy-Társaságtól kiadott „Hellen könyvtár“ V. VI. kötetében megjelentek

¹⁾ L. Magyar Szépirodalmi Szemle 1847, II. 209. „mely elevenen éreztette, hogy e fiatal hellenistáknak irodalmunkban szép jövője készül.“

²⁾ Kecskeméten (Szilády Károlynál) 1857. kis 8-rét, 88 lap.

1849-ben; a szabadságharcz vérbe fojtatott, számos fiatal ember, köztük Szabó K. is, eredeti céljaitól, hajlamaitól elütetett, a Kisfaludy Társaság pedig önkénytelenül szünetelt.

Két bírálat jutott tudomásomra a fordításról, az egyik Tély Jánostól a „Magyar Posta“¹⁾ című napilapban, a másik Horváth Zsigmondtól a fájdalom rövid éltű „Magyar Nyelvészet“-ben²⁾; mindkettő egészben véve kedvező.

Tély örömmel jelenti (240 l.) hogy a fordítónak általában véve sikerült az eredetinek szépségeit megmenteni, „de minthogy az ég alatt semmi sem tökéletes, akad ebben is némi rögzökre, melyeket jó lesz idejében kiigyengetni.“ E végezt közli észrevételeit, melyek tizennégy helynek fordítására és Oedipus szónak³⁾ írására vonatkoznak. E kifogásolt helyek részint az eredetinek félreértését, részint a szabadoság hiányát, részint, a kardalokban, az eredeti versmértéknek mellőzését mutatják nem épen szerencsésen választott példákban. A bírálónak saját fordítása, melylyel jó példát akar adni, versbe szedett próza.

Hasonlíthatatlanul különb, mert gondos és mélyebbre ható, Horváth Zsigmond bíráta. Ő is örvendezettő jelenetnek tartja a fordítást, kiemeli hogy benne „a műfordításnak valódi példány darabjai foglaltatnak, . . . hogy fordító még a szójátékokra is ügyelt s azok többjöt mesteri kézzel vitte át nyelvünkbe (pl. v. 514 és 515; 516 és 517) és hogy a legveszedelmesebb sziklák mellett is szerencsésen kormányozta hajóját (minők: 214—6; 657—8; 989—90; 1025; 1370—75; 1460—61);“ de más részt igen helyesen hangsúlyozza hogy „megfoghatatlan a könnyebb helyeknek is, kivált a mű első felében, történt gyakori félreértése“, mit 36 többnyire igen jól megválasztott helynek bemutatásával igazol.

Guzmics fordításával összehasonlítva Szabóé sokkal tetszősebb, magyarosabb, könnyebben folyó, szóval olvashatóbb, de hűség, szabadoság s az eredetinek helyes felfogása tekintetében megette áll.

Sophocles-fordítóink sorában ötödik Finkei József sárospataki gymnasiumi tanár, kitől Ajas, Philoctetes, Trachisi

¹⁾ Magyar Posta. Szerkeszti Urházi György. Post. 1857. 51. 53. 57. szám, 240, 247 és 265. lap.

²⁾ Magyar Nyelvészet. III. évf. 1858. 452—459. lap.

³⁾ Ha a bíráló két ízben is állítja, hogy „vagy latinosan Oedipusz, vagy görögösen Idipusz“ a helyes írásmód, ugy részemről azt nem fogadhatom el, mert latinoknak egyedül Oedipus-t ismerem. Avagy miért ír Tély mindig Thucydides-t bírálatában? s ha a végezetben sz-t ír, miért nem ír a szó kezdetén Ó-t?

nők, és Electra jelentek meg¹⁾. A többi három — úgy látszik pártoláshányból — vagy kéziratban maradt, vagy soha sem készült el.

Bírálatot csak egyet ösmerek. Horváth Zsigmond a Magyar Nyelvészet V. év folyamában²⁾ Ajas és Philoctetes fordítását mutatja be, az elfogultság és részrehajlás minden jelét magán hordó bírálatban.

Általános ítélete a műről következő: „Midőn Finkei úr S. színműveinek fordításához fogott, valóban éreznie kellett, hogy ő e nehéz s fárasztó munkára e költőnek művei iránt való hajlama, különös előszeretete és tapintatteljes szerencsés tehetsége által hivatva volt; mert csak ilyen feltételek mellett jöhet napfényre egy olyan fordítás, a minővel az irodalmat az említett sárospataki tanár ur meggazdagította. — Itt a költő műveibe való mély behatolásból eredett hű értelemvisszaadás mellett azonban bájos kellemet is élvezhetjük, legalább részben, a melyet S. ben mind az ó- mind az ujkor egyaránt annyira csodál. Meglepő ügyességgel látjuk fordítva a csattanós rövidségű szóváltásokat; a püthiai jós szóhoz hasonló kétértelmű beszédeket Finkeinél is másként értenő a hallgató, másként az, a kinek a drámai személy által mondatnak; a kardalok pindaroszi emelkedettsége a fordításban is fentartja magát; szóval: Finkei a szofokleszi *κοινή ἀγωγή, εὐκαιρία, λογίτης, γλυκύτης, τόλμα* és *ποιικλία* ügyes átértelmezője és nem szerencsétlen magyarítója. Goethenek ítélete a *δημηριώματος* fölött (Gespr. mit Eckermann 3, 130): „Soph. kannte die breiter und verstand sein metier wie einer“ Finkeire is alkalmazható. — Büszkén és bizton merem állítani hogy e fordítás a külföld bármely nemzeti irodalmában foglalt legjobb Szofoklesz-fordítás mellé állitható, sőt, nyelvünknek a régi mértékbe való szerencsés illeszkedését tekintve, azok fölibe helyezendő.“

Elmondja ezután hogy ha olvasóinak „műfordítási remekeket“ akarna mutatni, a fordítás nagy részét kellene kimerítenia. Igaz ugyan, folytatja, hogy javítani való is van rajta s a Horatiustól ajánlott lima erre is alkalmazható. Ezen állításának igazolására ígér felhozni „némi javítani valókat . . . hol a meglehetősen fölfogás helyébe nézete szerint jobbat ajánlván, hol pedig tagadhatatlan félreértéseket fölfődeztvén s azokat megigazítván“. Előbb azonban kénytelen némely igen vitás helyeket felhozni, hogy S. szövegének ismerői előtt annyival világos-

¹⁾ Szofoklesz színművei. Sárospatak 1858. Ajasz 74 lap; Filoktetesz 82 lap (a kettő egy füzetben). — III. Trakhini hölgyek. 1859. 65 lap. — IV. Elektra, 1859. 86 lap. Utóbbi a sárospataki főiskola értesítőjében is, 1859. 30 lap.

²⁾ Magyar Nyelvészet. V. évf. Pest. 1860. 432—439 lap.

sabb legyen, mennyire ereszkedett F. úr a magyarázatok tömkelegében, s mily választással és mily tapintattal tudott ő a konjekturák sikamlós mezején gazdálkodni, el nem mulasztván e mellett némely igen ügyes fölfogásnak s fordításnak fölhozását sem.

E különös dicséretre méltatott helyek az Ajasban: 149—171; 357; 584 sak; 653; 888; 1128 sak. — Továbbá 926; 1016 sak.; Ajas híres monológját (712 sak.) pedig „mint műfordítási remeket minden tekintetben különösen kitűnőnek mondja.“ Philoetetesből kiemeli a következőket: 147; 506 sak. (mint vívás helyek nagyon ügyesen); 385; 387; 420; 512; 634; 662; 804 — 815; 1023.

Ezek után következnek öt oldalon (434—439) a kifogások, melyekben vagy más olvasást kíván alapul, vagy magyarázó megjegyzést nélkülöz, vagy végre néhány esetben félreértést de-rit fel, bár ezeknél — mint B. J. (Budenz József?) jegyzetei mutatják — nem mindig szerencés a bíráló.

Ez tehát az, mit Horváth Zsigmond általánosságban és részletekben ad. Általában elmondott magasztalásai oly rendkívül sokat mondanak, hogy azok már önmagokban véve kételyt gerjesztenek; hisz alig van a világon fordítás, melyre azt mind el lehetne mondani. Evvel szemben felhivom az igazság minden barátját — akár tud görögül akár nem, csak legyen érzéke a költészet iránt és tudjon magyarul — vegye kezébe Finkei Sophoclesét, olvassa, s azután mondja meg: állhat e csak tizedrésze is azon magasztalásnak melyet Horváth Zs. reá alkalmazott? Versői dőzőögek, eltekintve attól hogy pontosnak mondható számítás szerint a verssorok egy ötöd része egytagu szókkal végződik, a legtöbb esetben henye, sőt hibás pótlékokkal igyekszik ügyetlenül kezelt versei mértékét úgy a hogy kiegészíteni. Ilyen henye pótlékok leginkább: *én, te, ő, őt, im, is, le, az, azt, tán, de, a, és* Mily fülsértők ezek, főleg a vers végén, mindenki elképzelheti.

Mennyi és mily szabadságot vesz továbbá magának csak-hogy a szokat a verslábakba beilleszse! (péld. irányzva, Laertfi, gunyolni, díjazád, Odüsszszel, mennybeni, földöni, hősebb, egyki, ökörbőrbőli, tengerpartoni, újant, akarmit, késődtem, késődtél, min (melyen helyett). kimély, halálodróli, látmány, feyben, voln', emléből, háromb, egyebnik (egyebek), Argéjok, kinbani, Odüssztől; Odüsszsz. moráját, kuszol, odábbadatal (odább adtál), balsorsáni, folytába' stb.) s mind e mellett még is hány vers sántit! Hányszor találunk hibás szórendet, magyartalan mondat-szerkezetet, nehézkes vagy homályos kifejezéseket! Joggal mondatnám hogy ha azokat mind fel akarnám hozni, a könyvecske

jó részét kellene kiürölnöm; de azért Horváth még az ilyeneket sem veszi észre mint: A. 3—7. És most is Ájasznak hajói sá-tora Mellett, mely a végsorban áll, szemlélek im Ólalkodót rég s kémelót lábának uj Nyomát; 133. Kedvellik, a gonoszt de szörnyen gyűlölik; 144. Te törél hogy a rétre s agyon te óléd; 187. Ki Sziszüfosztól vette a származatot; 228 Darabokra de másokat aprított; Foga majdan elő két kost s a fejét Egynek leüté s azt és elvágott nyelvét kilöké sat.; 238—242. Most volna már idő: betakarva fejünket odább Osanni lábainkon, Gyors evezőjü hajóra vagy Kelni s ugy a tengeri úton menekültünk; Atrejda-pár olly iszonyúan fenyeget hogy attól Lehet tartani, kövel hogy a nép lever s ránk stb.; 272. Im halld egész ügyet; 276. Megtámadám de szóval én; 284 Hajtván de — jött sátrába — számos megkötött Bikát stb. 342. Ti a kik segíttek a hajó-ügyön; 399—405. Oh közelben habzó Szkamandrosz, a ki görögöt kedvelsz! Látni nem fogod már e hőst, kinek Trója földé (büszke szó!) párját görög Hazából jönni nem látott egész Táborban, és im itt ülök, meg-Becstelenítve! 408. Ki hitte volna, hogy nevémmel ily Összhangba lépnek egykor baltörténetim! 431. Ugy hogy kezem be e barmokkal vérezém. 536. Lány szelletekkel addig táplálkozsz; 559—560. Zárój hamar! veszett tagot ha vágni kell, A bölcs orvos nem énekel büv-éneket. 569. A rád hallgatót okitsd. 571. Nem zároltok'é hamar? 734. Ember-föltöttit hánytató szavak. 840. A dühödöttet én sehelse láthatom; 846. Meghaltam, elveszék, végem, barátaim! 849. Testén körultekergőzvé a bős acél (!!!); 856. Saját kezével, mert a földbeszurt s reá-Tekergőzött kard nyiltan őt vádolja, őt! 1036. Viharban biztatót hajózni másokat.

De elég ebből ennyi annak bizonyítására hogy Finkei fordítása a műfordítás nevét sehogy sem érdemli meg.

E nehézkes, döcögő, magyartalan, verseket élvezettel senki sem olvashatja, melyekben nem a hibást kell keresni, de igen is a sikerült helyeket.

Horváth különösen kiemeli mint „műfordítási remeket,” mint „minden tekintetben különösen kitünőt” Ájasz monologját. Am győződjék meg minden olvasóm személyesen ez állítás alaptalansága felől elolvasván az egészet!

Áll már a szablya, úgy mint gyilkolásra leg-

Alkalmasabb: (idő elmélkednem ha jut)

Ajándokozta azt Hektor, kit idegenek

Közt gyűlölk leginkább s látnom is halál!

S áll az Trójának ellenséges földiben

Vasatragó fenékkő által élesen.

S magam beékelém erősen földbe őt,

E hirtelen halált adó barátomat.
 Készen vagyok hát utra! . . . most pedig segélj
 Elsőben is te oh Zevsz, mert az illik is
 S nem o'ly nagy a jótét, miért esdek neked:
 Egy hírnököt küldj, Tevkrosznak ki megvigye
 A gyász-hirt, hogy legelső ő emelne föl,
 Boesátkozottat e véres gyilkokba majd!
 Ne hogy tán egyki ellenim közül elébb
 Meglátva, lökjön eb s madár zsákmányaul.
 Ezt kérem oh Zevsz tőled . . . egyszermind hívom
 Halott-vezér Hermeszt altasson csendesen,
 Ha majd vonaglás nélküli s gyors pattanás
 Közben repeszi szét e szablya keblemet.
 Hívom segélyre még a mindig -- szűz s a föld
 Fiának szenvedéseit látó, serény
 Lábú Boszúistennőket: tudják meg ők
 Hogy én eként az Atrejdák által veszek.
 S ugyan veszejtsék és ragadják egykor el
 E gaz-párt mint most veszni látnak engemet.
 Föl hát hamar bünt-boszuló Erinüszek
 Egész tábort kimély nélkül pusztítani!
 S magas mennyen ki átnyargalsz kocsiddal: oh
 Napisten, hogyha meglátod hon-földemet
 Aranyhimes gyeplődöt rántsd vissza majd,
 S add tudtokul roulásom- és halálomat
 Aggott apámnak és szegény anyámnak ott:
 Balsorsu ő, talán ha hallja ezt a hirt,
 Egész városban ütni fog nagy jajgatást.
 De mit sem ér ezek fölött kesergeni
 Sőt a dologhoz fogni szükség hirtelen.
 Halál, halál: jövel s tekints rám most, habár
 Köszöntni téged ottan is módom leend.
 Téged pedig jelen nappalnak fénye és
 Téged Napisten, a ki jársz aranykocsin:
 Köszöntlek most utószor és többé soha!
 Oh napvilág! oh szentelt földe ős -- honom --
 Szalamisznak, oh családi kedves tűzhelyem,
 S dicső Athéné s drága honfitársaim!
 S ti itt források és folyók s te trójai
 Mező, köszöntlek mint hű ápolóimat:
 Ajasznak ím vegvétek végtüdvözetét!
 A többit alvilágiaknak mondom el.

Horváth kiemeli a „nehéz s ügyes választással fordított helyek közt Ajasban 149–171 verseit, melyeknél nem tudom,

azt tartja-e nagyra hogy Finkei némelyekkel kihagyja τοῦ λέξωνος-t, vagy azt, hogy minden igaz ok nélkül kihagyja a 157. verset (ποὸς γὰρ τὸν ἔχονθ' ὁ φθόνος ἔρει), vagy azt, hogy a gördülékeny anapaestusokat szerencsésen elrontotta s az eredetinek értelmét csak nagyjában, minden szabatoság nélkül adta vissza.

Kiemeli a 357 (373) verset hol azonban az értelemre nézve mindegy akár *χεροῖν*-t akár *χερί*-t olvas az ember; az összefüggést illetőleg pedig Finkei itt is mint általában, Hartung fordítását követte. Hasonlók a többi dicsért helyek, melyeknél Finkei érdeme édes kevés.

Különben félbeszakítom észrevételeimet, melyek úgy hiszem elegendők annak bebizonyítására hogy Horváth ítélete Finkei fordításáról egyoldalú, részrehajló.

Saját ítéletem Finkei fordításáról nemcsak hogy nem oly magasztaló, hanem határozottan elítélő. Finkei egészben véve Hartung fordítására támaszkodott, az eredetinek teljes átértésére kevés gondot fordított, ennél fogva nemcsak szabatoság hiányában szenved, hanem igen gyakran egészen félreértette úgy a görög eredetit, mint a német fordítást. Külalak tekintetében pedig — mint már ismételve mondtam — versei hibásak, döcögősök, gyakran magyartalanok, majd mindig nehézkesek. Szóval Finkei fordítása az irodalomra nézve nyereségnek nem mondható.

(Folytatjuk.)

Szamosi János.

Az erd. múzeumi könyvtár részére 1879. deczember és 1880 január-február hónapokban beküldött adományok jegyzéke.

A bécsi csász. tud. akadémiától, nyomtatványaiából 16 kötet és 5 füzet. — A m. kir. természettud. társulattól, Herman Ottó, Magyarország pókfaunája, III-ik rész. Bpest. 1879. Szinyei József, Magyarország természettudományi és mathem. könyvészete. Bpest. 1878. Hideg Kálmán, Magyar fakőércek chemiai elemzése. Bpest. 1879. és Helmár Agost, a m. kir. term. tud. társulat könyveinek címjegyzeke. Bpest. 1879. — A budapesti keresk. és iparkamarától, jelentés a kamarai kerület kereskedelmi viszonyairól 1878. évben. Bpest. 1879. — A Verein für siebenb. Landeskundtől, Kirchliche Denkmäler aus Siebenbürgen. 2-te Liefer. Hermannstadt. 1879. — Gróf Bánffy Györgytől, Nehány szó a versenylő idomításáról. Zilah 1879. — Dr. Abt Antaltól, Larsow, De dialectorum linguae Syriacae reliquis. Berlin. 1841. — Dr. Schilling Lajostól, a római királyság eltorlélése és a köztársasg megalapítása. Kolozsvár. 1879. — Helnai

Fejér Vilmostól, Gyászvirágok. Költőműnyek. Kézdi-Vásárhely. 1880. — A magyarorsz. kegyes tanító rendtől. Névtára 18⁷⁹/₈₀ évre. Bpest. 1880. — A budapesti tanítóegylettől, Emlékkönyve. Bpest 1879. — A m. vásárhelyi ref. c. li. nyomdájától, székely naptár 1880-ra. M. Vásárhely. 1880. — Hirsch Adolf dévai nyomdájától, Hunyadi naptár 1880-ra, Déva. 1880. — Gyulai István aradi nyomdájától, Vertán Endre, Hagyatékom fiaimnak. Arad. 1880. — Az aradi püsp. egyhm nyomdájától: Calendarium. Arad. 1880. — A bajor kir. tud. Akadémiától Sitzungsberichte. Philos-hist Classe, 1879 II. Bd. 1 Heft, München, 1879. — A magyar országgyűlés képviselő házától. az 1878-iki országgyűlés nyomtatványai. Jegyzőkönyv 1. kötet. Nép16 7 8. kötet Irományok IX. XII. köt Budapest 1879, — A haarlemi Teyler társulattól Dirks, De Nord-Nederlandsche Gildpenningen 1. 2. Theel. Haarlem 1878 és Atlas von Platen. Haarlem 1879. — A Békéscsaba megyei régészeti társulattól. Évkönyve V-ik kötet. B.-Csaba. 1879 — A szepeni Verein für sich. Landeskundetól, Archiv. Neue Folge XV. Bd. 2-tes Heft. Hermannstadt. 1879. — Az erd. unitárius egyházkerületi tanácstól, Jakab Elek, Dávid Ferencz emléke, Budapest 1879. — Borbély Sámuel szerkesztőtől, Szilágy, Hetilap 2. 3. évf. Zilah 1879. 1878. — Filtsch szepeni nyomdájától 1 nyomtatvány. — A keresztény Magvető szerkesztőségétől, Kor. Magvető. 1880. évf. I. füzet. Kolozsvár 1880. — Bunyitai Vinczétől, Ismeretlen apátságok. Esztergom 1880. — A zilahi ev. ref. főtanoda igazgatóságától, Értesítője 187⁸/₉ évre. Zilah. 1879. — A kalocsai érseki nyomdától, Schematismus Cleri Archidiececesis Colocensis et Baeciensis, ad a. 1880. Colocae. 1880. — Az aradi gör. n. e. egyházmegye Teodoru Ceantea, compendiu de geografia universală. Arada. 1880. — Gött János és fia brassói nyomdájától 2 nyomtatvány. — Filtsch szepeni nyomdájától 1 nyomtatvány.

Érmek és régiségek: Klir Jánostól 9 darab ezüst pénz. Andrásofszky testvérektől 10 drb. bronz eszköz. — Klir Jánostól, boni gyártmányú dohány zacskó. — Vásárolt: Nyiresi ezüst lelet.

Az erdélyi muzeum-egylet, a mint a napi lapokban már hirdetve volt, folyó 1880-ik évi rendes közgyűlését folyó Márczius hó 25-én fogja megtartatni. A gyűlés tárgysorozatát olvasóink mint jelen számunk mellékletét veszik. E tárgysorozat közzé tétele érdekében késett is a szám kiadása egynehány napig.

Nyom. Stein J. m. kir. egyet nyomd. az ev. ref. főtanoda bet. Kolozsvárt.

 Mai számunkhoz egy félv melléklet.